

Harran Arap Lehçesi: Dil ve Üslup Özellikleri*

The Arabic Dialect in Harrân: Linguistic and Stylistic Features*

Yazar Bilgisi Author Information

İbrahim ÖZCAN

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye
PhD Cand., Ankara University Graduate School of Social Sciences, Ankara, Türkiye
ibrahimozcan63@gmail.com, www.orcid.org/0000-0003-1046-2260

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned with iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij.982752
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
14 Ağustos/Agust 2021	11 Aralık/December 2021

* Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Doç. Dr. Ömer Acar danışmanlığında İbrahim Özcan tarafından 2017 yılında tamamlanan "Harran Arapçası (Dil ve Üslup Özellikleri)" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

* This study is based on MA thesis titled "Harran Arabic Dialect (Characteristic and Features)" completed in 2017 and conducted by İbrahim Özcan at Graduate School of Social Sciences in Ankara University under the supervision of Asst. Prof. Ömer Acar.

Öz

Bu araştırmanın konusu Arapça'nın yaşayan lehçelerinin bir varyantı olan Harran lehçesidir. Harran, Şanlıurfa sınırları içerisinde bulunan bir ilçedir. Konumu itibarıyla güneyinde Suriye, Akçakale (Tel Abyad) ile güney doğusunda Ceylanpınar (Ra'su'l-Ayn) ile kuzey doğusunda Viranşehir gibi yerlerle çevrili, coğrafi yapısı bakımından yüksek olmayan dağ, yayla ve höyükleri çok olan düz bir araziden oluşur. Zikredilen bölgedeki insanlar tamamen veya çoğunlukla Arap kabilelerinden oluşmaktadır. Bu bölgedeki ilk Arap unsurlarının oluşumu M.Ö. Arap kabilelerinin kuzeye doğru göçleriyle başlamış ve İslâm'ın ilk asrındaki fetihlerle birlikte giderek artmıştır. Çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan Harran'ın değeri İslamiyet'in doğuşuyla daha da artmış, önemli bir kültür merkezi hâline gelmiştir. İlim ve kültür şehri Harran'ın saadet ve ikbal dolu günleri Moğol istilasına kadar sürmüştür, bu acı olay sonrasında Harran'ın önemli âlimleri diğer beldelere göç etmek zorunda kalmıştır. Harran Ovası, geçmişte bedeviler olarak bilinen ve konargöçer yaşayan yüzden fazla Arap kabile ve aşiretine ev sahipliği yapmaktadır.

Arap dili literatüründe fasih Arapça'yı kayda alan dilbilimcilerin istişhad ve orijinal Arapça dil kaynaklarını tedvin için başvurdukları sözlü kaynaklar daima bedeviler olmuştur. İpek Yolu güzergâhındaki konumu ile özel coğrafi durumundan ötürü fasih Arapça'ya yakınlığı ile bilinen Harran lehçesi, sözlü kültürü sayesinde günümüze kadar korunabilmiştir. Günümüzde küreselleşmenin etkisiyle değişim ve dönüşümlerin çok daha hızlı oluşu, bu araştırmanın önemini daha fazla perçinlemiştir. Dilin hiç durmadan yaşadığı değişim ve dönüşüm onun kayıt altına alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Tarihte oldukça köklü bir yapıya sahip olmasına rağmen Harran Arapçası artık değişim ve dönüşümü çok daha hızlı yaşamaktadır. Bu sebeple Harran Arapçasının sahip olduğu karakteristik özelliklerin ele alınması kaçınılmaz olmuştur. Bu çalışmamızda Harran Arapları hakkında tarihi bilgilere kısaca yer verdikten sonra, Harran Arap lehçesinin tanımı ve nereden geldiği, Kur'an dili olan fushaya yakınlığı veya uzaklığı ile diğer lehçelerle ortak yönleri ve onlardan farklı özellikleri üzerinde durulacaktır. Harran Arap lehçesinin dil ve üslup özellikleri ile fonetik ve morfolojik durumu da ele alınacaktır. Günümüze sözlü kültür sayesinde ulaşan Harran Arapçası, fusha denilen standart Arapçaya çok yakındır. Çalışmamızda bunun sebepleri kısaca belirtilecek, ayrıca tarihe mal olmuş meşhur Arap lehçelerinin (istintâ', keşkeşe, 'an'ane, naht, ibdâl ve ekelûnî el-berâgîs gibi) dil özelliklerine işaret edilecektir.

Bu çalışmada, Harran Arapçasında tesniye yerine cemi' siygası kullanıldığı, örnek isim ve fiil cümleleri ile gösterilecektir. Bazı darb-ı mesellerle onun cümle yapısı ortaya konacaktır. Harran Arapçasında günümüzdeki pek çok sözlükte rastlanması zor olan ve mevcut lehçelerde pek az kullanılan kelimeler örnek gösterilerek aslında bu lehçenin ne kadarda eski bir bedevî lehçesi olduğu güneyinde Suriye'nin Rakka ve Deyrizor lehçeleriyle olan yakın benzerliğiyle görülecektir. Coğrafi yapısı bakımından civarındaki lehçelerden çok az etkilenen bu lehçenin Arapçanın yazılı literatüründen uzak olmasına rağmen kendini nasıl koruyabildiği ve bunun sebepleri kısaca belirtilecektir. Sonuç itibarıyla Harran Arapçasının karakteristik özellikleri bu çalışmada ele alınmaktadır. Bu araştırma neticesinde ülkemizde yaşayan Arapların sahip olduğu Arapça dili sayesinde, Türkiye ile diğer Arap ülkeleri arasındaki kültürel, siyasi ve sosyal ilişkinin güçlenmesine katkı sağlayacakları aşikardır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Arap Lehçeleri, el-Cezire, Şanlıurfa, Harran Arap Lehçesi.

Abstract

This study is about the Ḥarrān dialect, which is a variant of the living spoken dialects of Arabic. Located in Şanlıurfa today, Ḥarrān is a district surrounded by Syria, Akçakale (Tell Abyaḍ) and Ceylanpınar (Ra's al-'Ayn) in the southeast and Viranşehir in the northeast. Its geographical structure consists of a flat land with many mounds, mountains and lands that are not very high. Almost all people in the region belong to Arab tribes. The presence of the Arab population in this region dates back to the migration of Arab tribes to the north and gradually increased with the initial conquests of Islam. The value of Ḥarrān, which has hosted various civilizations, increased with the birth of Islam, and it became an important cultural centre. The colourful and rich culture of the Ḥarrān city continued until the Mongol invasion, which led Ḥarrān's important scholars to migrate to other regions. While the entire Ḥarrān plain hosts more than a hundred different Arab tribes, these are known as Bedouins, leading a nomadic life.

Many linguists, who have recorded the fluent Arabic in Arabic literature to collect original sources of the language, have always relied on Bedouins. Due to its location along the Silk Road route and its unique geographical position, the Ḥarrān Dialect, known for its proximity to fluent Arabic, has been preserved to this day through oral culture. This study is highly critical because changes and transformations are much faster today, due to globalization. The constant change and transformation of the language has made it mandatory to record it. Although it has a very deep-rooted structure in the past, Ḥarrān Arabic is now experiencing change and transformation much faster than ever. For this reason, it is inevitable that the features of Ḥarrān Arabic be examined. After providing brief historical information about the Ḥarrān Arabs, this study defines the Ḥarrān dialect. It also addresses such questions as where it came from, how close it is to fluent Arabic, the language of the Qur'ān, why it is related to Muḍār tribes, and what common features it has shared with other dialects over time. Moreover, it discusses the phonetic and morphological aspects of the linguistic and stylistic features of the Ḥarrān Arabic dialect. Ḥarrān Arabic, which has survived up to the present day through oral culture, is very close to standard Arabic, which we call faṣīḥ. In addition to briefly stating the reasons for this, our study analyses the characteristics of famous Arabic dialects (such as *istinṭā'*, *kashkasha*, *'an'ana*, *naḥt*, *ibdāl*, and *akalūnī al-barāghīth*).

This study uses some example sentences to show that Ḥarrān Arabic uses plural instead of dual. Its sentence structure is clarified via some proverbs. By illustrating some vocabulary in Ḥarrān Arabic, which is difficult to find in many dictionaries today as they are rarely used in current dialects, the present study reveals how ancient this Bedouin dialect is. It addresses the reasons why it has survived as an original dialect despite being far from the written literature of Arabic, due to its geographical structure, and why it has been slightly affected by the dialects spoken around. In short, the features of Ḥarrān Arabic are examined in this study. As a result of this research, it is obvious that, thanks to the Arabic language spoken by the Arabs living in our country, the Arabs living in our country will contribute to the strengthening of the cultural, political and social relations between Turkey and other Arab countries.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Arabic Dialects, Al-Jazīra, Şanlıurfa, Ḥarrān Arabic Dialect.

Giriş

Harran, Güneydoğu Anadolu'nun gelişmiş merkezlerinden Şanlıurfa ili sınırları içerisinde yer almaktadır. Batılı tarihçilerce Harran Ovasını da içine alan Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki bu verimli topraklar Mezopotamya olarak isimlendirilmiştir. İslam ve Arap tarihçileri ise bu bölgeye el-Cezire adını vermişlerdir.¹

Arap kabile göçleri M.Ö. II. Yüzyıldan itibaren Arap yarımadasından Anadolu topraklarına üç kola ayrılarak gerçekleşmiştir. Bunlardan Benî Rebîa kabileleri Irak'ın kuzeyindeki Musul ve çevresine; Benî Bekr kabileleri Diyarbakır ve daha kuzeye doğru ilerleyerek Muş ovasına; Benî Mudar kabileleri ise Harran Ovasına yoğun şekilde yerleşmişlerdir. Kureyş ve civarındaki fasih Arapçanın kaynağı olarak görülen bu kabilelerin ataları Benî Mudar'dır.²

Kronolojik olarak ilk düzenli iskân hareketi üçüncü halife Osman b. Affan döneminde gerçekleşmiştir. Şam valisi Muaviye b. Ebi Süfyan'ın, Hz. Osman'ın emriyle Bizans İmparatorluğuna karşı savaş hazırlığı yaptığı dönemlerde Mezopotamya (el-Cezire) bölgesine Arap aşiretleri getirilmiştir.³ Arapların en büyük kabilesi sayılan Mudar'a mensup bazı boylar buraya yerleşince, bölge Diyar-ı Mudar olarak anılmıştır. Hz. Osman'ın katledilmesi ve Siffin Savaşı akabinde, Mudar'a mensup Hz. Ali taraftarı bazı aşiretler bu bölgeye yoğun bir şekilde yerleşince de bu bölgenin adı tamamen Diyar-ı Mudar olarak kesinleşmiştir. Bu isimlendirme Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerine kadar kullanılmıştır. Çok eski medeniyetlere ev sahipliği yapan ve Harran'ı içine alan bu bölge, geçmişte Urhay günümüzde ise Urfa olarak anılmıştır.⁴ Bölge halkının günümüze kadar sözlü olarak koruduğu kadim bedevî Arapçası "Harran Arap Lehçesi (HAL)" olarak isimlendirilir.

Harran, Emeviler döneminde İslâm Arap Edebiyatının gelişmesiyle birlikte kültür merkezi halini almıştır. Devlette yüksek mertebede görevlere gelebilmenin ön koşulu Arap dilini çok iyi bilmekten geçtiği için Arapçanın itibarı son derece yüksekti. Zamanla gelişen İslâm medeniyeti ışığında, Harran'da çeşitli bilim dallarında açılan medreseler ve kurulan bilim merkezleri sayesinde: astronomi bilgini el-Battânî, modern kimyanın kurucusu sayılan Câbir b. Hayyân gibi dünyaca ünlü bilginler olduğu gibi; İbn-i Teymiyye, Sâbit b. Kurra ve Sâbit b. Sinân gibi sayısız din âlimi yetişmiştir. Yıldız zamanla parlayan Harran, bölgenin kültür merkezi olarak altın çağını 718-913 tarihleri arasında yaşamıştır. Abbasiler döneminin zayıflamasıyla bölge çeşitli göçebe halkların istilasına uğramış, bunu izleyen dönemlerde Harran halkı fakirleşince ticaret ve ziraat de gerilemiştir. Bu gelişmeler de tabii olarak ilmî faaliyetleri sekteye uğratmıştır. İmâduddin Zengî'nin 539/1144 yılında Urfa'yı zapt etmesi üzerine bölge istikrara kavuşunca Harran yeniden yükselişe geçmiştir. Tarihî şehir Nureddin Mahmud ve Selahattin Eyyübi zamanlarında

¹ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîra fî zikri umerâ'i's-Şâm ve'l-Cezîre*, thk. Yahya Zekeriyya 'Abbara (Dımaşk: 1978), 3-1, 4-10; Abdülhakim el-Ka'bi, *el-Cezîretu'l-Furâtiyye ve diyâruhâ el-'Arabîyye*, (Dımaşk: Dâr Safahât lî'd-dirâsât ve'n-neşr, 2009), 9-12.

² el-Kâ'bi, *el-Cezîra*, 65.; Kazım Sarıkavak, *Düşünce tarihinde Urfa ve Harran* (Ankara: TDV yayınları, 1997), 1; Ahmet Aslan, *Urfa-Harran (Diyar-ı Mudar) Bölgesinin Tarihi* (Ankara: Berikan yayınevi, 2015), 17.

³ el-Kâ'bi, *el-Cezîra*, 65.; Aslan, *Urfa-Harran (Diyar-ı Mudar)*, 17.

⁴ Sarıkavak, *Düşünce tarihinde Urfa ve Harran*, 1; Aslan, *Urfa-Harran (Diyar-ı Mudar)*, 17.

gelişmeye devam etmişse de 658/1260 tarihli Moğol istilasıyla tamamen harap olmuş ve ne yazık ki bir daha eski günlerine dönememiştir.⁵

Harran Arapları atalarından kalan dillerini ve kültürlerini sözlü olarak günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Harran Arap lehçesi, bugün Harran ve çevresinde (Akçakale, Ceylanpınar, Viranşehir, Suruç ilçelerinde) konuşulmaktadır. Şanlıurfa Arapçası denildiği zaman akla ilk olarak Harran'ın gelmesinin sebebi, ilçe ve çevresinin tamamen Arap kabilelerinden oluşmasıdır. Uzun müddet Arap kabileleri tarafından iskân edilen Harran Ovası, 1990 öncesi sahip olduğu çöl iklimi gibi coğrafi özelliği nedeniyle adeta yalnızlığa terk edilmiştir. Harran Arapları diğer etnik gruplarla çok fazla karışmadıklarından atalarının uzun zaman konuştuğu bedevî Arap lehçesi fasih Arapçaya yakınlığıyla bilinmektedir. Harran ilçesi ve kırsalında yaşayan halkın tamamı Arapça konuşur. Günümüzde bu bölgede 50'ye yakın Arap kabile ve aşiretin yaşadığı bilinmektedir.⁶

Belirli bir coğrafyada, bir grup insanın konuştuğu dilin tarihsel, bölgesel ve siyasi sebeplerden dolayı ses, yapı ve söz dizim gibi bir takım dilsel özelliklere sahip konuşma şekliyle ayrılan koluna lehçe denir.⁷ Türkçemizde lehçenin alt dallarına ağız veya şive denir. Lehçelerdeki bu dil özellikleri çeşitli düzeylerde (sarfi/morfolojik, akustik, gramatikal ve anlamsal bağlamda) olmaktadır. Bu özellikler o kadar az olmalı ki, bu lehçenin aynı dildeki kardeşlerinden ayrılmaması gerekir. Çünkü lehçeler arasındaki anlaşılabilirlik farkı arttıkça lehçe olmaktan çıkar ve Latin dillerinde olduğu gibi bağımsız birer dil hâline gelir. Latin dilleri zamanla birbirinden uzaklaşarak İtalyanca, Almanca ve İspanyolca gibi birbirinden bağımsız diller hâline gelmişlerdir.

Aynı durum Sami dillerinde de görülmüş; zamanla Arapça, Aramice, Süryanice ve İbranice birbirinden ayrı birer dil hüviyetini kazanmışlardır. Bazen bir coğrafyaya ait bir lehçe kendi içinde de birkaç lehçe (ağız, şive) barındırabilir. Dillerin lehçelerle ayrıldıkları asıl dil arasındaki ilişki genel ile özel arasındaki ilişki gibidir. Ana dil normalde çeşitli lehçeler içerir; her lehçenin onu diğer lehçelerden ayıran özellikleri vardır. Ortak ana dilin lehçeleri dilsel sıfatlar ve konuşma adetleri bakımından birbirleriyle ortak olsa da bağımsız dillerden farklılık arz eder. Örneğin, eskiden Temim kabilesi 'başardım' anlamındaki (تذف) kelimesini (زذف) olarak kullanırdı.⁸ Diğer bir örnekte Temim kabilesinde 'kel' anlamındaki (أجلح) kelimesi, Beni Sa'd kabilesinde (أجله) şeklinde söylenirdi. Günümüzde ise daha çok (أصلح) kelimesi kullanılmaktadır.⁹ Lehçeler genelde aksan ve ses farklılıkları olarak birbirinden ayrılırken, birbirlerine anlaşılacak derecede yabancı olmaması ve bu farklılıkların fazla olmaması gerekir. Yukarıda ifade edildiği gibi, lehçeler arasındaki anlaşılabilirlik farkı arttıkça lehçe olmaktan çıkar ve birer bağımsız dil hâline gelir. Bu durumda adına lehçe yerine dil denir.¹⁰

⁵ Ramazan Şeşen, *Harran tarihi* (Ankara: TDV yayınları, 1993), 9-11.

⁶ Abdulhakim Önel, *Harran Arapçasında Dil ve Edebiyat Bağlamında Arapça Meseller ve Tahlilleri* (Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2016), 44; İbrahim Özcan, *Harran Arapçası (dil ve üslup özellikleri)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017), 20-21.

⁷ Şükrü Akalın, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, 2019), 1580.

⁸ İbrahim Enis, *Fi'l-lehecâti'l-Arabiyye* (Kahire: Mektebetu'l-Enclû el-Mısıriyye, 2003), 17.

⁹ Enis, *Fi'l-lehecâti'l-Arabiyye*, 17.

¹⁰ Enis, *Fi'l-lehecâti'l-Arabiyye*, 17, 21-25

1. Harran Arap Lehçesi

Şanlıurfa'da konuşulan Arapça Harran Lehçesidir. 1980 yılına kadar dış dünyaya kapalı, kendi halinde yaşayan Harran Araplarının sahip oldukları bedevî ana dilleri standart Arapçaya çok yakın olan lehçedir. Harran Araplarının, Hz. Osman döneminde Arap yarımadasından Kuzeye göç eden Mudarlı kabilelerden geldikleri daha önce belirtilmişti.¹¹ Araplar Adnaniler ve Kahtaniler olarak iki büyük soya ayrılmıştır. Fasih Arapça denildiği zaman Kahtaniler değil, Kuzeye doğru yayılan Adnanilerden gelen Mudar Kabilelerinin konuştuğu dil akla gelir. Nitekim sonraki bilginler de bu lehçeyi Kureyş dili veya Mekke dili olarak tanımlamışlardır.¹²

Harran Ovası halkı 1980 öncesindeki dönemde henüz gelişmiş tarım sulama sistemlerine sahip değildi. Bölgenin iklimi kışları az yağmurlu, yazları sıcak ve kurak geçerdi. Bu çöl iklimi koşullarının oluşturduğu fiziki durumlar ile birlikte siyasi sınır durumunun komşu ülke Araplarıyla uzun süre kapalı kalmalarına sebep olmuştur. Dolayısıyla yöre halkının tamamına yakını ana dili Arapçanın dışında başka dil bilmezdi. Eğitim öğretim faaliyetlerinin de mezkûr dönemde oldukça kısıtlı olması, yöre halkının bu sayede dillerini dış unsurlardan koruyabilmesini sağlamıştır. Harran Araplarının durumu tıpkı bu örnekte olduğu gibidir: Sami dil Arapçanın diğer sami dillere kıyasen tarih sahnesine geç dönem ortaya çıktığı halde bağlı olduğu ana Sami dilinin temel özelliklerini muhafaza etmesi dil uzmanı araştırmacıların dikkatini çeken bir husus olmuştur. Bu durumun mevcudiyetinde Arapların kendi içlerine kapalı halde kabile ve çöl kültürüne sıkı sıkıya bağlı kalmaları öne çıkmaktadır. Bunun tabii bir sonucu olarak da Araplar konuştukları dili çevre unsurlardan en az şekilde etkilenecek şekilde koruyabilmiştir.¹³

Eğitim faaliyetlerinin 1980'li yıllarla birlikte yayılması ve GAP sulama projesinin hayata geçirilmesiyle birlikte tarım ve ziraat çeşitlenmiştir. Böylece yöre insanı eğitim amaçlı yöre dışına çıkarken yörede zirai istihdam artmış ve çevredeki unsurlarla kaynaşma gerçekleşmiştir. Teknoloji alanındaki gelişmeler, iletişim araçları ve görsel yayınların yaygınlaşmasına ve özellikle genç neslin diğer dilleri daha çabuk öğrenip kullanmasına sebep olmuştur. Bölgede yaygın şekilde kullanılan Türkçe ve Kürtçe bu etkileşimler neticesinde mahallî lehçenin zamanla değişmesine yol açtığını Harran Ovasına yaptığımız her ziyaret esnasında canlı olarak müşahade etmekteyiz.

2. Harran Arap Diyalektinin Özellikleri

Eski Arap lehçelerinde görülen ve dilbilimciler tarafından tasnif edilen birçok dil özelliği Harran Arapçasında da görülür. Bunlardan bir kısmı Arapçanın farklı lehçelerinde görülen ortak özelliklerdir. Harran Arapçasının cümle yapısı ve üslubu fushadaki gibidir. Lehçe olarak harflerin telaffuzunda meydana gelen ses (ağız veya aksan) değişiklikleriyle, uzun süre komşu Arap ülkelerinde meydana gelen her türlü değişimlerinden uzak kalan Harran Arapçasında zamanla meydana gelen değişiklikler eski Arapçaya dayanır.

2.1. Harran Arapçasında Görülen Fonolojik ve Morfolojik Değişimler

Harran Arapçasında rastlanan değişimler: *Naht*, *İbdâl* ve *İklâb*, *İşbâ'*, *Muhalefet*, *İdgâm*, *Keşkeşe*, *İstintâ'*, *İmâle*, *Ekelûnî'l-Berâğîs*, *Terhîm*, *İlşâk*, *Telteletu Behrâ'* vb.

¹¹ el-Belâzûrî, *Fütûhu'l-buldân*, Çev. Mustafa Fayda, (Ankara 1987), 264.; Aslan, Urfa-Harran, 17.

¹² Enîs Feriha, *el-Lehecât ve uslûbu dirâsetihâ* (Beyrut: Dâr'ul-Cil, 1989), 15.

¹³ Ömer Acar, *Anlam Değişimleri Işığında Kur'an'da Yeni Anlam Kazanan Kelimeler*, 2. Basım (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 373.

başlıklar altında toplansa da en fazla kullanılan değişimlerden bazılarını örnek vermek yeterli olacaktır:

2.1.1. Naht (نحت)

Naht'ın kelime anlamı yontma, Arap dil bilimindeki terim anlamı, iki kelime veya bir cümlenin kısaltılmasıyla yeni kelime oluşturmaktır. İbn-i Fâris *Fıkhü'l-Luga'sında* Arapların iki kelimeyi yontarak bir kelime türettiklerini kaydetmiştir. “شمس +عبد” “sözcükleri naht edilip “عشمي” kelimesi türetilmiştir.; (جاء رجل عشمي) cümlesi ‘şişman olmayan endamlı adam geldi’ anlamındadır.¹⁴

Örnek:

Fasih Arapça	Harran Arapçası ve telaffuzu	Türkçe anlamı ve açıklaması
مَنْ هُوَ؟	مِنُو- مِنْهُ؟ (Minu-minhu)	“O kimdir?” anlamındaki cümle naht edilerek, Harran Arapçasında "ه" harfinin atılmasıyla yandaki gibi telaffuz edilmiştir.
بكم هذا/بأي شيء - بكم	إشگد-بئش؟ (İşged-beyš)	Ne kadar, kaç? anlamındaki bu iki cümle nahta uğrayıp tek sözcük olarak kullanılmıştır.

2.1.2. İbdâl ve iklâb (إبدال/إقلاب)

Değiştirme ve dönüştürme, dil istilâhında fasih Arapçada kullanılan bazı kelime veya harflerin aynı veya yakın mahreçli olduğuna bakılmaksızın başka bir harfle değiştirilmesi anlamındadır. “عض” kelimesinin “عظ” şeklinde söylenmesi gibi.¹⁵ Başka bir deyişle, ibdale uğrayan sözcüğün manası sabit kalıp, sesinde değişiklik meydana gelmektedir.¹⁶

Örnek

Fasih Arapça	Harran Arapçası ve telaffuzu	Türkçe anlamı ve açıklaması
رَحَلَق	رَلَح	Bir yerden kaymak (kaydı) anlamındaki bu sözcük ilk harfin harekesi değişiyor, ikinci "ح" harfi ile "ل" yer değişiyor ve son "ق" harfi söylenmiyor, Zileh şeklinde telâffuz ediliyor.
يَدْعُو لَهُ	يَدْعِيلُو (Yid'ilu)	“Ona dua ediyor” cümlesinde nahtla birlikte "و" harfi "ي" harfine dönüşmüş, sondaki "ه" harfi de "و" a ibdâl edilmiştir.

¹⁴ Abdülmün'im Seyyid Abdul'âl, *Mu'cemü'l-elfâzi'l-âmmiye zatu'l-hakika ve el-usûli'l-'Arabiyya* (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, t.y.), 97.

¹⁵ Abdülmün'im, Seyyid 'Abdul'âl, *Mu'cemu'l-elfâzi'l-âmmiye zâtu'l- hakîka ve'l-usûli'l-'Arabiyya*, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2.Basım, ts.39.

¹⁶ Abdullah el-Cubûrî, *Tetavvuru'd-delâleti'l-mu'cemiyye* (Beyrut: Dâru'l-'Arabiyye li'l-mevsû'ât, 2006), 19.

2.1.3. İdgam (إدغام)

Harflerin birbirine katılması suretiyle birini diğeri içinde gizlemektir.¹⁷ Kıraat ilminde ise aynı cinsten olan harflerin birbirine katılarak şeddeli okunması veya yazılması anlamındadır.

Örnek:

Fasih Arapça	Harran Arapçası ve telaffuzu	Türkçe anlamı ve açıklaması
مَنْ قَالَ/ مَنْ يَقُولُ؟	منگال / من یگول (Mingâl/Min yığûl)	“Kim dedi” ve “kim diyor” cümleleri Harran Arapçasında idgamla birlikte “g” sesi ile beraber kısaltılarak telaffuz edilmektedir.
عَلَىٰ أَيِّ سَيِّءٍ؟	علیش (Aleyş)	“Ne için?” anlamındaki bu örnekte naht ve idgam söz konusu olup kısaltılarak telaffuz edilmektedir.

2.1.4. Keşkeşe (كشكشة)

Kelime anlamı yılanların birbirlerinin derilerine sürtünürken ortaya çıkan sestir. *Keşkeşe'nin* Arap dil ıstılahındaki anlamı, Beni Esed ve Rabia kabilelerinin muhatap müennes olunca “ش” harfi yerine “ك” kullanmalarına Keşkeşe denilmiştir.¹⁸ Sana ve senden anlamında “عَلَيْش” ve “مُنْشِي” ve bazen “ك” ten sonra esreli “ش” ekleyerek : (عليك : أشهد عنك رسول الله) demişlerdir.¹⁹ Günümüzde bazı bedevî Araçlarda bulunan *keşkeşe*, Temim kabilelerinde olduğu gibi²⁰ Harran Arapçasında da görülmektedir. “ك” harfinin “ش” veya “ج” sesine dönüşmesi gibi. Harran Arapçasında bu değişikliği müzekkerle müennesi ayırt etmede görebiliriz.

Örnek:

Fasih Arapça	Harran Arapçası ve telaffuzu	Türkçe anlamı ve açıklaması
مَالِكِ	مالچ (Mêliç)	‘Senin malın’ anlamındaki bu sözcük Harran Arapçasında müennes için k sesi ç sesine dönüşür, Keşkeşe kaidesindeki ş (ش) sesi yerine ç (چ) sesi kullanılmıştır.
قَلَمُكَ	قلمچ (Kalemiç)	“Kalemin” anlamındaki bu ifade Harran Arapçasında muhatap müennes için ç sesiyle kullanılır.

2.1.5. ‘An’ane (عننة)

‘An’ane hemzenin (أَنَّ) ve (أَنَّ) kelimelerinde olduğu gibi (ع) harfine dönüştürülmesidir. el-Ferrâ Kureyş ve Kureyşe komşu olanların dili olduğunu ve Temim, Kays ve Esed kabileleri ve komşularının (أَنَّ) elifi fetha ise (عَنَّ) (أشهد عنك رسول الله)

¹⁷ Seyyid ‘Abdul’âl, *Mu’cemu’l-elfâz*, 73.

¹⁸ Ahmed Teymûr Bâşâ, *Lehecâtu’l-‘Arab*, (nşr. Hindawi Foundation C.I.C. ,2009), s.31; Abdulhakim Önel, “Harran’da Konuşulan Arapça Lehçe”, *Türkiye’de Konuşulan Arap Diyalektleri*, ed. Yaşar Acat (İstanbul: Akdem Yayınları, 2018), 116.

¹⁹ Muhammed ‘Ali en-Neccâr vd., *el-Mu’cemu’l-vasît* (Tahran: el-Mektebetu’l-‘ilmiyye, ts.), 2/795.

²⁰ el-Cubûrî, *Tetavvuru’d-delâle*, 33.

şeklinde okuduklarını, kesre olunca elif harfine döndüklerini söylemektedir.²¹ Bu dil olgusu Harran Arapçasında da görülmektedir.

Örnek:

Fasih Arapça	Harran Arapçası ve telaffuzu	Türkçe anlamı ve açıklaması
إِخْلِفْ بِالْقُرْآنِ	إِخْلِفْ بِالْقُرْعَانِ (ihlif bi'l-Kur'ân)	Harran Arapçasında "قرآن" kelimesindeki "آ" harfi "ع" olarak değiştirilmiştir.

2.1.6. İmâle (إمالة)

Bir tarafa eğme, meyletme anlamındadır.²²Fethayı Kesreye meylettirerek seslendirmesi durumu anlamını taşıyan imâle olgusu, eski Arap lehçelerinde var olduğu gibi günümüz Arap yarımadasının orta kısmı ile Irak illerine sınırlarına yakın kabilelerin Arap lehçelerinde görülür.²³ Arap yarımadasından göç eden kabilelerin bir kısmı zamanla birbirlerinden coğrafi olarak uzaklaşmaları sebebiyle imâleyi ihmal etmişlerdir. İmâle aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'e ait bir okuma türüdür.²⁴ Harran Arapçasının eski Arap lehçelerindeki imâleyi günümüze kadar çok muhafaza ettiği görülür.

Örnek:

Fasih Arapça	Harran Arapçası ve telaffuzu	Türkçe anlamı ve açıklaması
يا يحيى	يا يحيى	Ey yahya anlamındaki bu sözcük Harran Arapçasında yâ yâhyî şeklinde telaffuz edilir.
يا عيسى	يا عيسى	Ey İsa anlamındaki bu sözcük Harran Arapçasında Yâ 'îsî/îse şeklinde telaffuz edilir.

2.1.7. İstintâ' (استنطاء)

Ayn sesinin (ع) nun (ن) a ibdali ile yapılan değişikliğe *istintâ'* denir. Eski Yemen lehçesinde görülen bu olgu Harran Arapçasında da mevcuttur.²⁵

Örnek:

Fasih Arapça	Harran Arapçası ve telaffuzu	Türkçe anlamı ve açıklaması
أَعْطِنِي	إنطيني (Intinî)	"Bana ver" anlamındaki sözcük Harran Arapçasında "ع" sesi yerine "ن" sesi ile telaffuz edilir. İlk harfin fethası kesre ile değişir.

²¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beirut: Dâru Sâdır, 1993), 13/295.; Ahmed Taymûr, *Lehecâtu'l-'Arab*, (el-Mektebetu's-sakâfiyye, 1973), 21; Muhammed Riyâd Kerîm, *el-Muktabadab fi lehecâti'l-'Arab*, (b.y. 1996), 126.

²² Şükrü Akalın, *Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, 2019), 1181.

²³ Enis, *Fi'l-Lehecâti'l-Arabiyye.*, 90-91.

²⁴ el-Ceburi, *Tetavvuru'd-delâle*, 31.; Riyâd Kerîm, *el-Muktabadab*, 170-171.

²⁵ Riyâd Kerim, *el-Muktabadab*, 141.; Ahmed Teymûr, *Lehecâtu'l-'Arab*, 57.; Abdulhakim Önel, *Harran Arapçasında Dil ve Edebiyat Bağlamında Arapça Meseller ve Tahlilleri*, 18; İbrahim Özcan, *Harran Arapçası (dil ve üslup özellikleri)*, 55.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, Harran Arapçasında eski fasih Arap lehçelerindeki pek çok dil özelliği olduğu gibi korunmuştur.

2.2. Harran Arapçasında Kullanılan Çeşitli Gramer Yapıları ve Üsluplar

2.2.1. İsim Cümlesi

Fasih Arapça	Harran Arapçası ve telaffuzu	Türkçe anlamı ve açıklaması
خَالِدٌ ذَهَبَ إِلَى الْمَدِينَةِ	خالد رَاخُ عل المدينة (Hâlıd râh 'ala'l-medîne/ Hâlıd râh 'al-midîni) خالد راحلمدينة (Hâlıd râhelmidîni)	Harran Arapçasında 'Halit şehre gitti' cümlesinde "ذهب" yerine "راخ" "fiili; "إلى" harfi cerri yerine de "على" kullanılır, ancak ye harfi söylenmez, değişik telaffuzları vardır.

2.2.2. Fiil cümlesi

Fasih Arapça	Harran Arapçası ve telaffuzu	Türkçe anlamı ve açıklaması
رَكِبَ الْوَلَدُ الْفَرَسَ	إرچب الوليد الفرس (İrçib elviléyd el-faras)	Harran Arapçasında fiil cümlesinin söz dizimi fusha ile aynı olsa da ses değişimleri göze çarpar.

2.2.3. Soru Çeşitleri

Fasih Arapça	Harran Arapçası ve telaffuzu	Türkçe anlamı ve açıklaması
أَيُّ / ماذا؟	هَيُّ / هَيْئَةُ / شِنُو؟ (Heyyu, heyhu, heyhi, şinû)	Harran Arapçasında hangisi anlamındaki "أي" sözcüğü 'nedir' anlamında da kullanılır. <i>Mêzê</i> çok nadir kullanılır. Harran Arapçasında "شِنُو" (أي / شيء هو) cümlesinden kısaltılmıştır.
أَيْنَ / إلى أين؟ إلى أي صوب / إلى أي ناحية؟	وَيْنُو - أَصُوبُ / وين راح/ أصوب رَاخُ؟ (Venu-essôb/veyn râh/ essôb râh)	Nerede" anlamındaki soru ifadesinin Harran Arapçasındaki karşılığı hemze "و" a dönüşür, sona "و" getirilen kelimenin telaffuzu büsbütün değişir. Eskiye nazaran daha az kullanılan (راخ أَصُوبُ) ifadesi hangi tarafa, nereye? anlamına gelmektedir.
بأي وقت جاء / متى جاء؟	أَيْمَتْ / بهي وگت جي/ أَيْمَتْ جِي (Eymet/ Bihey vagt ciy/Eymet ciy)	"Ne zaman?" anlamındaki soru edatının başına Harran Arapçasında "أ" gelmiş ve sondaki "ي" sesi düşerek telaffuz edilmiştir. Ayrıca "ق" harfi "g" sesiyle söylenmektedir.
لماذا / على أي شيء / لأي شيء؟	عَلَيْشُ / لَيْشُ؟ (Aleyş/Leyş)	Niçin?" anlamındadır. (على أي شيء لأي شيء) kullanımları Harran Arapçasında naht edilerek "عَلَيْشُ" ve "لَيْشُ" şeklinde kullanılmaktadır.
كيف / كيف صار؟	إِشْنُونُ / إشنون صار چيف / (Çeyf/İşnon/İşnon sâr)	Nasıl/nasıl oldu? anlamındadır. Harran Arapçasında "ç" harfinin "ك" şeklinde ve nadiren "إِشْنُونُ" telaffuzuyla "چيف" olarak da kullanılır.
كم / أي شيء	چم / إشگدُ / بَيْشُ	Kaç? veya 'Ne Kadar?' anlamındadır. Harran Arapçasında "ك" harfi "ç sesiyle, "ق" harfi ise "g"

قدره؟	(Çem, işgad, beys)	sesiyle karşılanmış ve kelime naht yöntemiyle bütünüyle şekil değiştirmiştir. Harran Arapçasında hangi değerle (fiyatı veya kıymeti nedir?) anlamındaki “بَيْشْ” kelimesi de sıkça kullanılır. “أيش؟” (قدره أي شيء؟) cümlesi naht edilerek kısaca “قد” olmuştur.
-------	--------------------	--

2.2.4. Zamirler

Fasih Arapça	Harran Arapçası ve telaffuzu	Türkçe anlamı ve Açıklaması
أنا-أنت - هم نحن - أنتم - هم	آني- إني - إني - إني - إني - إني - إخني - إني - إني - إني - (Aniy-inte-ihni,intev,hum) veya müzekker onlar ذولاك (Zolak) müennes için onlar هني (Hinne) Müzekker (O yazdı / هنيو كيتب / (Hüvve kiteb) müennes (O yazdı / هنيو كيتبت /	Sırasıyla ben -sen -o -biz -siz-onlar. Telaffuz değişiklikleri: harf eklenmesi, esre ile başlama, biz zamirinde “ن” yerine “أ” gelmesi, siz zamirinde hareke ve harf değişimleri olmuştur. Ayrıca “هم” zamirinin çoğulu aynı şekilde kullanıldığı halde bir de “ذولاك” ve “هني” zamirleri kullanılmaktadır. Ayrıca Harran Arapçasında “هو” ve “هي” zamirleri şeddeli okunur. ²⁶ Harran Arapçasında zamirlerdeki tesniye (iki kişi) ve çoğul (cemi') için ayrıdır.

2.2.5. İşaret Zamirleri

Fasih Arapça	Harran Arapçası ve telaffuzu	Türkçe anlamı ve açıklaması
هذا/هذه/ذاك / هؤلاء/ هم	هذا- هادو/ هادي هني - ذول Haze, hazu/Haziy hiyye, zol	Harran Arapçasında “bu” sözcüğü müzekker-müennes (erkek tesniye ve çoğul/ هذول Hezöl için değişmediği halde, (kadın tesniye ve çoğul/ هذن hazın müennes için “ه” harfi “ي”- هاديç “ي” harfi “ه” müzekker için hazak, müennes için hazıç olarak değişmiştir.

2.3. Harran Arapçasına Ait Kelime Dağarcığı

Harran Arapçasında hala kullanılan, ancak, günümüz Arapça lehçelerinde pek kullanılmayan, bazı eski kelime ve tabirlere ait örnekler şu şekildedir:

Fasih Arapça	Harran Arapçası ve telaffuzu	Türkçe anlamı
فحط / Kaht	گجيط (Giḡiṭ)	Buz
خزطون	ززنبوخ (Zelenbuḡ)	Solucan
سُلخفاة	حبلجي (Ḥabelleci)	Kaplumbağa
نُغبان / أفعى / حية	حنفیش (Ḥinfīṣ)	Yılan (erkeği kastedilir)
قطعة (قطعة خبر)	كشمة (Kıṣmı)	Parça (ekmek dilimi gibi)
قَبْل قَليل	ليچلحاز (Liçilḡâz)	Biraz önce

²⁶ Riyad Kerim, *el-Muktadab*, 45, 150.

جُورِب	رَانَة (Ranı)	Çorap
بِرْدُونُ/جِصَانُ	كِدِيش (Kidîş)	Beygir
تَوْب/لِبَاس	هِدِيم (Hidim)	Elbise (giysi)
مِقْص	إِمْطَرَف (İmtarraf)	Makas

2.4. Harran Arapçasında Kullanılan Bazı Darb-ı Meseller

Darb-ı meseller veya atasözleri, milletlerin tecrübelerinden elde edilen veciz, anonim ve evrensel ifadelerdir. Bazı milletlere ait özel meseller olsa da genelde farklı dillerde birbirine benzer atasözlerinin bulunduğu bilinmektedir. Atasözleri Harran Arapçasında fasih Arapçadaki söz dizimiyle kullanılsa da genelde kendi lehçesine göre telaffuz edilmektedir.

Örnek:

Fasih Arapça	Harran Arapçası ve telaffuzu	Türkçe anlamı
طريق العقل واحد	ضرب العِقل واحد (Darb elagıl vaḥıd)	Aklın yolu birdir.
الحسد يحرق صاحبه	الحسد يعلج راعيه (Elhesed yı'lıc raıyyu)	Haset sahibini yakar.
الكلب الجائع يثقب الفرن	الكلب الجوعان يُثَقِّرُ الفرن (Elçelb elcu'an yubgır elfurun)	Aç köpek fırın deler.
يعرف المرء من صديقه (رفيقه)	ينعرف الرِّيلِمِه من رِفِيقُو (yin'arif ezlimi min rifficuv)	Kişi arkadaşıyla tanınır.
ثلاثة ليس عليهن رجولة (الماء والنار والثعبان)	(ثلاث ما عليهن مِرْجَلَه (الماء والنار والحَيّ) (selêş mâ alehin mircele (elmayyi vennar velḥayyi)	Üç şeye cesaret edilmez (su, ateş ve yılan)

Sonuç

Harran Araplarının bölgedeki varlıkları M.Ö. 1200'lü yıllara kadar uzanmaktadır. Tarihçiler Arap Yarımadasından çeşitli sebeplerle göç eden Arap kabilelerinin Türkiye'nin güney ve güney doğu illerinden Muş'a kadar gelip yerleştiklerini kaydetmiştir. İslami fetihlerle birlikte Harran'daki Arap nüfusu artmıştır. Çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan Harran'ın değeri İslamiyet'in doğuşuyla daha da artmış, önemli bir kültür merkezi hâline gelmiştir. Tarihî süreçte çeşitli dönemlerde iniş ve çıkışları yaşayan Harran, 658/1260 tarihli Moğol istilasıyla tamamen harap olmuş ve ne yazık ki bir daha eski günlerine dönememiştir.

Harran Araplarının dil ve kültürü, kendi tarihsel dokusu içerisinde tespiti ve incelemeye değer bir konudur. Kaynak açısından kısıtlı bir konu olması hasebiyle ulaşılabildiği kadarıyla Harran Arapçasına dair bazı dil ve üslup özellikleri izah edilmiştir. Harran Arapçasının sözlü kültürün katkısıyla bugüne kadar yapısını büyük oranda koruyabilmesinin arka planında, bölgenin tamamının Arap kabilelerinden oluşması en önemli etken olarak görülmüştür. Aynı şekilde bölgenin coğrafi yapısının da dilin korunmasında önemli bir rol oynadığı açıktır. Geçtiğimiz son çeyrek asırlık zaman diliminde sosyal medya, Türkçe eğitimin artması ve bölgenin GAP projesiyle kalkınması

vb. faktörler nedeniyle Harran Arap Lehçesinin çevre dil ve lehçelerle etkileşimi artmışsa da kendini korumaya devam ettiği söylenebilir. Harran Arapçası dil ve üslup özellikleri bakımından incelendiğinde karşımıza şu tespitler çıkmaktadır:

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, günümüze kadar sözlü kültür yoluyla ulaşan Harran Arapçası, fusha denilen standart Arapçaya çok yakındır. Günümüz Arap yarımadası kırsal bölgelerinde izleri görülen kadim Arapçanın ve bazı eski Arap lehçelerinin birtakım dil özellikleri (istintâ', keşkeşe, 'an'ane, naht,-ibdâl, ekelûnî'l-berâgîş vb.) Harran Arapçasında olduğu gibi korunmuştur. Harran Arap Lehçesinin fasih Arapçadan ayrıldığı kullanımlarda daha çok naht, ibdâl ve iklâb olguları öne çıkmaktadır. Temim ve diğer bazı eski Arap lehçelerinde görülen, muzari fiilin ilk harekesinin esre okunması Harran Arap Lehçesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Harran Arap Lehçesinde tesniye yok denecek kadar nadir kullanılır. Genel olarak ref' hali (tesniye elifi ile) değil, nasb/cer hali (ya ile) söylenir.

Bunun dışında, fasih Arapçada kullanılan birçok atasözü Harran Arap Lehçesinde kendine özgü telaffuzuyla korunmuştur. Ayrıca Harran Arapçasında günümüzdeki pek çok Arapça sözlükte bulunması zor olan ve yaşayan Arap lehçelerde pek az kullanılan kelimelerin mevcudiyeti altı çizilmesi gereken bir husustur. Bu ve benzeri çalışmaların, Arapçanın tarihî evrelerinin aydınlatılmasına dönük çalışmalara ve son dönemlerde arttığı gözlenen lehçebilim araştırmalarına katkı sağlayacağından kuşku duyulmaması gerekir.

Kaynakça

- Abdullah, el-Cubûri. *Tetavvuru'd-Delâle el-Mu'cemiyye*. Beyrut: Dâru'l-'Arabiyye li'l-Mevsû'ât, 1. Basım, 2006.
- Acar, Ömer. *Anlam Değişmeleri Işığında Kur'an'da Yeni Anlam Kazanan Kelimeler*. Bursa: Emin Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Acat, Yaşar. *Türkiye'de Konuşulan Arap Dialektleri*. İstanbul: Akdem yayınları, 2018.
- Akalın Şükrü, *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, 2019.
- Aslan, Ahmet. *Urfa-Harran (Diyar-ı Mudar) Bölgesinin Tarihi*. Ankara: Berikan yayınevi, 2015.
- el-Belâzûrî, *Fütûhu'l-Buldân*, Çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987.
- el-Cubûri, Abdullah, *Tetavvuru'd-delâleti'l-mu'cemiyye* (Beyrut: Dâru'l-'Arabiyye li'l-Mevsû'ât, 2006), 19.
- el-Ka'bî, Abdelhakim, *el-Cezîre el-Furâtiyye ve Dîyârîhâ el-'Arabiyya*, Dimeşk, Dâr safahât lid-Dırâsât ve'n-Neşr, 2009.
- en-Neccâr, Muhammed Ali vd. *el-Mu'cemu'l-Vasît*. Tahran: el-Mektebetu'l-'İlmiyye, ts.
- Enis, İbrahim. *Fî'l-Lehecâti'l-'Arabiyye*. Kahire: Mektebetu'l-Enclû el-Mısıriyye, 2003.
- Feriha, Enîs. *el-Lehecât ve Uslûbu Dirâsetihâ*. Beyrut: Dâr'ul-Cîl, 1. Basım, 1989.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- İbn Şeddâd. *el-E'lâku'l-Haîra fî Zikri Ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezîre*. Thk. Yahya Zekerîyya 'Abbâra, Dımaşk: 1978.
- Gündüz, Ahmet. *Tefsir ve Ulûmul-Kur'ân'a Dair eserlerde "el-Harrânî" Nisbesiyle Geçenler*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2017.
- Önel, Abdulhakim. *Harran Arapçasında Dil ve Edebiyat Bağlamında Arapça Meseller ve Tahlilleri*. Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, 2016.
- Abdulhakim Önel, "Harran'da Konuşulan Arapça Lehçe", *Türkiye'de Konuşulan Arap Dialektleri*. Ed. Yaşar Acat. İstanbul: Akdem Yayınları, 2018.
- Özcan, İbrahim. *Harran Arapçası (Dil ve Üslup Özellikleri)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.

- Recep, Abdurrahman b. Ahmed. *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l -Hanâbile*. Riyad: Mektebetu'l- Ubeykân, 2005.
- Riyad, Kerim Muhammed. *el-Muқтаđab fi Lehecâti'l-'Arab*. Riyad: Câmîatu'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1996.
- Sarıkavak, Kazım. *Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran*. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Seyyid Abdul'al, Abdülmün'im. *Mu'cemü'l-Elfâzi'l-'âmmiye zâtu'l-Hakîka ve'l-Usûli'l-'Arabiyya*. Kahire: Mektebetü'l- Hancî, 2.Basım, ts.
- Şeşen, Ramazan. *Harran Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Teymûr Bâşâ, Ahmed. *Lehecâtu'l- 'Arab*. Nşr. Hindawi Foundation C.I.C., 2009.